

OTKA-85590. A Kárpátok Eurorégió görög katolikus kulturális örökségének kutatása és megőrzése: a történelmi munkácsi egyházmegye bizánci szertartású katolikus közössége kialakulásának és fejlődésének kutatása (1646-1818) és magyarországi tárgyi emlékeinek feltérképezése

Szakmai beszámoló

1. A kutatási program előzményei

Jelen projekt Az OTKA-NMF-78739. *A Kárpátok Eurorégió görög katolikus kulturális örökségének kutatása és megőrzése: a történelmi munkácsi egyházmegye bizánci szertartású katolikus közössége kialakulásának és fejlődésének kutatása (1646-1818) és magyarországi tárgyi emlékeinek feltérképezése* című 2009 és 2011 között megvalósított projekt folytatása volt. A kutatási program megvalósítására a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán 2009-ben három taggal – Véghseő Tamás vezető kutató, Terdik Szilveszter és Nyirán János doktoranduszok – létrejött a „Görögkatolikus Örökség” Kutatócsoport, mely a projekt második szakaszára egy újabb taggal – Ivancsó Lilla Anna egyetemi hallgatóval – bővült. Az OTKA-85590. sz. projektben Véghseő Tamás és Terdik Szilveszter nem a projekt terhére, Nyirán János főállásban, Ivancsó Lilla Anna pedig részfoglalkoztatásban vett részt.

1

2. Célkitűzés

Az OTKA-85590. sz. projekt kutatási terve két feladatra fókuszált:

2.1. Levéltári kutatások – elsősorban a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban (Beregszász) – az egykori Munkácsi Egyházmegye egyházközségeire vonatkozóan (egyházlátogatási jegyzőkönyvek, templomépítéshez kapcsolódó iratok) és a források közlésének megkezdése

2.2. Az első kutatási periódus során fellelt két 19. századi magyar nyelvű görögkatolikus liturgikus kézirat tanulmányozása és kritikai kiadása.

3. A kutatási program eredménye

3.1. Véghseő Tamás és Terdik Szilveszter levéltári kutatásaik során az alábbi egyházlátogatási jegyzőkönyvek és egyéb 18-19. századi templomépítésekre vonatkozó levéltári anyagok digitalizálását végezték el a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi kirendeltségében, illetve az Esztergomi Prímási Levéltárban:

Egyházlátogatási jegyzőkönyvek:

A görögkatolikus parókiák 1741-es	Prímási Levéltár,	Archivum Ecclesiasticum Vetus, Acta-suffraganorum Nr. 2097-2100/1-9.	226 folio,
-----------------------------------	-------------------	--	------------

összeírása	Esztergom		
1751 és 1753 közötti görögkatolikus canonica visitatio Eredeti jegyzőkönyvek	Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász	DAZO Fond 151. opisz 1. Nr. 1125. – 1749., a Barkóczy egri püspök által, Zemplén, Sáros és Ung vármegyében végiglátogatott parókiákhoz kapcsolódó iratok	17 folio
		DAZO Fond 151. opisz 1. Nr. 1220. – 1750. Olsavszky püspök instrukciói a vizitáció elvégzéséhez	20 folio
		DAZO Fond 151. opisz 1. Nr. 1216. – 1750., Zemplén és Sáros vármegye	46 folio
		DAZO Fond 151. opisz 1. Nr. 1289. – 1751., Abaúj, Szabolcs, Szatmár	76 folio
		DAZO Fond 151. opisz 1. Nr. 1290. – 1751., Máramaros, Zemplén	42 folio
		DAZO Fond 151. opisz 1. Nr. 1386. – Szepes 1701., 1754., Máramaros egy része	38 folio
		DAZO Fond 151. opisz 1. Nr. 1327. – 1752., Bereg	31 folio
		DAZO Fond 151. opisz 1. Nr. 1328. – 1752., Ung	63 folio
		DAZO Fond 151. opisz 1. Nr. 1361. – 1753., összesítés, + a Torna vármegyei Falucska vizitációja	14 folio
		DAZO Fond 151. opisz 1. Nr. 1362. – 1753., összesítő iratok	12 folio

Egyéb görögkatolikus templomépítésekre vonatkozó digitalizált iratok a DAZO Fond 151. opisz 5. fascikulusaiból: *Hajdúböszörmény, Érpatak, Kenézlő, Tokaj, Bököny, Zemplénagárd, Kántorjánosi, Levelek, Hajdúdorog, Szlatina, Újfehértó, Penészlek, Sárospatak, Végardó, Zemplén, Vencsellő, Timár, Büd, Nyírkarász, Tiszaujlak, Szatmárnémeti, Óvár, Csenger, Kisléta, Nagydobos, Mikóháza, Kótaj, Nyírpazony, Nyírábrány, Szerencs, Bodrogkeresztúr, Sátoraljaiújhely, Bodrogkisfalud, Bodrogolaszi, Nyíradony, Nyírgyulaj*
Összesen 431 felvétel.

A kutatás technikai lebonyolításához meg kell jegyeznünk, hogy a 2010-ben végrehajtott kutatások ellenére a folytatás rendkívül nehéznek bizonyult. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár élén vezetőváltásra került sor, ami késleltette a kutatási engedélyünk megújítását. A beregszászi levéltár munkatársai ugyan nagyon segítőkészek voltak, de a kutatási segédeszközök – a használhatatlanság határát súroló – pontatlanságával szemben ők is tehetetlenek.¹ Rendkívül nagy eredménynek tartjuk, hogy végül sikerült teljesíteni kutatási tervünket.

¹ A szovjet korszakban sajnos újrendezték a levéltár anyagát és megbontották az iratok eredeti rendjét. A helyzetet súlyosbítja, hogy az új rendhez többnyire latinul nem tudó levéltárosok készítettek mutatókat, melyek a legtöbb esetben félrevezetik a kutatót.

Az 1741. és 1751-53. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvek fellelése és digitalizálása révén teljessé vált a Munkácsi Egyházmegye 18. századi egyházlátogatási jegyzőkönyveinek gyűjteménye, melynek átírása és kritikai kiadása megkezdődhet. A jegyzőkönyvek értékes adatokat tartalmaznak nem csak az adott görögkatolikus közösségek egyházi életére, szellemi és anyagi kultúrájára vonatkozóan, hanem a települések demográfiai jellemzőire, néprajzára, etnikai összetételére, gazdasági viszonyaira is. Így azok átírása és kiadása hasznos eszközzé válhat a társadalomtörténet kutatói kezében is.

A forrásanyag közzététele megkezdődött Barkóczy Ferenc egri püspök 1748-ban végzett kánoni látogatásához fűződő instrukció (1749) kritikai kiadásával.

A terjedelmes, 145 paginából álló latin nyelvű irat a következő címet viseli: Az egri egyházmegyében élő egyesült rutének számára Barkóczy Ferenc püspöksége alatt, az 1748-ban lezajlott egyházlátogatás után készült instrukció. Az instrukció öt nagy részre oszlik. Az első magáról az unióról szól és a Rómával való egység helyreállításának jellemző kérdéseit – a vitatott teológia kérdéseket, illetve a két rítus eltérő hagyományait – tárgyalja 29 oldalon át. Az instrukció legterjedelmesebb része a szentségekről szóló második rész, melynek 74 oldalán a szentségekről általában, illetve a hét szentségről külön-külön egy-egy fejezetben kerül megfogalmazásra a római katolikus egyház tanítása. A harmadik rész hét rövid fejezete (11 oldal) a lelkipásztorkodás kérdéseit tárgyalja (prédikációk, hitoktatás, beteglátogatás, temetés), míg a negyedik rész hét oldala a parochiális kormányzatra vonatkozóan ad útmutatást (anyakönyvek, hívek, nyilvántartása, az egyházi épületekről való gondoskodás, temetők, keresztek, körmenetek, stb.). Az utolsó, ötödik rész tizennégy fejezete 25 oldalon keresztül a papsággal foglalkozik: életvitelével, ruházatával, megélhetésével, joghatóságával kapcsolatban ad instrukciókat.

A munkácsi püspök vezetése alatt álló, de a korszakban a főpásztorukkal együtt egyházzal az egri püspök alá rendelt görögkatolikus közösségek liturgikus és szentségi élete, illetve egyházfegyelme fejlődése szempontjából a forrás rendkívül értékes. Feltárul benne az a teológiai szemlélet, mely meghatározta az egri püspök gondolkodását a rábízott bizánci szertartású közösségek egyházi életének alakítása tekintetében. Az Esztergomi Prímási Levéltárban őrzött és a kutatók számára eddig részleteiben is alig ismert forrás beható vizsgálata megválaszolja a görögkatolikus egyház liturgikus-szentségi életének és egyházfegyelmének számos kérdését.

A beregszászi levéltári kutatás során harminchat görögkatolikus templom építésére vonatkozóan került elő új, eddig teljesen ismeretlen forrásanyag, melyek részben már feldolgozásra is kerültek a Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci apostoli Exarchátus egyházközségeit bemutató műben, melynek szerzői Véghseő Tamás és Terdik Szilveszter: *"...minden utamat már előre láttad" Görögkatolikusok Magyarországon*, (Du Signe, Strasbourg, 2012). A 240 oldalas, gazdagon illusztrált kötet angolul is megjelent. A források további hasznosulása várható a Hajdúdorogi Egyházmegye történeti szemantizmusában, melynek szerkesztését a kutatócsoport munkatársai irányítják.

3.2. Nyírán János elvégezte a korábbi terepmunkán Nyírgyulaj és Fábriánháza görögkatolikus egyházközségeiben fellelt két 19. századi magyar nyelvű liturgikus kézirat feldolgozását és kritikai kiadását. Az eddig ismeretlen kéziratok a magyar nyelvű görögkatolikus liturgiafejlődés fontos

forrásai, melyek lehetővé teszik a mindezidáig alig kutatott magyar görögkatolikus liturgikus nyelvezet vizsgálatát. Jelentőségüket növeli az a tény, hogy közvetlenül a hivatalosnak mondható liturgia-fordítások elkészülte és kiadása (1879-1882) előtt kerültek lejegyzésre.

A Barkóczy-féle instrukció és a két liturgikus forrás bevezető tanulmányokkal egy kötetben került kiadásra:

Véghseő Tamás - Nyirán János: *Barkóczy Ferenc egri püspök kiadatlan instrukciója az Egri Egyházmegye területén élő görögkatolikusok számára (1749) - 19. századi kéziratos görögkatolikus szerkönyvek Nyírgyulajból és Fábiánházáról*, Nyíregyháza 2012, (Collectanea Athanasiana II. Fontes/Textus vol. 2.), 282 oldal ISBN 978-615-5073-10-6, 2012

A kötet feltöltésre került a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára által működtetett Repozitóriumba is:

<http://real.mtak.hu/2958/>

Mindkét forrás alkalmas arra, hogy további kutatások és elemzések tárgyává váljanak. A források tartalma lehetővé teszi a liturgia- és teológiatörténet kutatóinak bekapcsolódását a további elemző munkába. Ennek érdekében a kutatócsoport együttműködik a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán működő Bizánci Teológiai Műhellyel.

4. A tudományos eredmények disszeminációjának formái

4

A megjelentett forráskiadáson túlmenően a kutatócsoport az eredmények disszeminációjának más csatornáit is igénybe vette:

4.1. A Hajdúdorogi Egyházmegye alapításának centenáriuma kiadott, külön magyar és angol nyelvű kötetben megjelenő *"...minden utamat már előre láttad" Görögkatolikusok Magyarországon*, (Du Signe, Strasbourg, 2012) címet visel gazdagon illusztrált könyvet szerzőként a kutatócsoport két tagja, Véghseő Tamás és Terdik Szilveszter jegyzi. A kötet első része tartalmazza a magyar görögkatolikus egyház történetét, míg a második rész rövid leírást ad minden magyarországi görögkatolikus egyházközség, illetve templom történetéről. Mind a történeti összefoglalásban, mind pedig a templom- és egyházközség-történetekben a kutatási program során keletkezett eredmények kerültek felhasználásra. <http://byzantinohungarica.hu/node/596>

4.2. 2011. május 31-én mintegy száz fős hallgatóság előtt az Iparművészeti Múzeumban került sor az első kutatási periódus végén kiadott három mű (Véghseő Tamás monográfiája, Terdik Szilveszter monográfiája és Nyirán János forráskiadása) közös könyvbemutatójára. (<http://byzantinohungarica.hu/node/546>) Az eseményről a Kossuth Rádió görögkatolikus adása is beszámolt.

4.3. 2011 májusában Tőkéczi László professzor a „Napok, évek, századok” című műsorában (Duna TV) Véghseő Tamás vezető kutatóval beszélgetett a magyar görögkatolikusok történetéről <http://www.gorogkatolikus.hu/?muv=mediatar&id=39>

4.4. A Kossuth Rádió görögkatolikus adásában 2012 tavaszán a kutatócsoport munkatársai hatrészes sorozatot indítottak, melyben a kutatási program eredményeit ismertetik.

4.5. A görögkatolikus egyház országos lapjában, a Görögkatolikus Szemlében a kutatócsoport állandó (egész oldalas) rovattal rendelkezik ("Görögkatolikus Örökségkutatás"), mely a kutatási eredmények disszeminálását szolgálja.

4.6. A kutatócsoport 2010 óta saját honlapot üzemeltet (www.byzantinohungarica.hu), mely egyre növekvő látogatottságot regisztrál (havonta 1500/1600 egyéni látogató). A vezető kutató által létrehozott, kezdetleges technikai megoldásokkal operáló honlap a projektnek köszönhetően szakértők által újjászervezésre került, s így biztonságosabb technikai háttérrel tudja ellátni feladatát.

4.7. A kutatócsoport tagja az alábbi konferenciákon ismertették kutatási eredményeiket:

4.7.1. *A görögkatolikus jelenlét évszázadai Szatmárnémetiben.* A helyi görögkatolikus közösség, Szatmárnémeti Város és a Máramarosi Egyházmegye szervezésében, Szatmárnémeti 2011. október 15-16. Előadók: Véghseő Tamás és Terdik Szilveszter (<http://byzantinohungarica.hu/node/561>)

4.7.2. *Esztergomi érsekek és görögkatolikusok,* Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola (a kutatócsoport szervezésében), Előadó: Véghseő Tamás (<http://byzantinohungarica.hu/node/574>)

4.7.3. 2011. május 26-án és 27-én a Francia Intézetben (Budapest, Fő utca 17.) került sor a *Magyar és román vallásos művészet a középkortól napjainkig. Kulturális és szellemi párbeszéd Kelet és Nyugat között* című konferenciára, előadó Terdik Szilveszter (<http://byzantinohungarica.hu/node/496>)

4.7.4. 2012. február 18-án került sor (ezer fős hallgatóság előtt) Hajdúdorogon a Hajdúdorogi Egyházmegye centenáriumának nyitókonferenciájára. Előadók: Véghseő Tamás és Terdik Szilveszter

4.7.5. 2012. június 2-án kerül sor a „Kitartásban a siker!” *A magyar görögkatolikusok útkeresése és a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása (1912)* című konferenciára Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola (a kutatócsoport szervezésében) Előadók: Véghseő Tamás és Terdik Szilveszter (<http://byzantinohungarica.hu/node/633>)

4.7.6. 2012. november 29-én a kutatócsoport Rómában a Római Magyar Akadémiával és Pápai Keleti Intézettel közösen szervez nemzetközi konferenciát a magyar görögkatolikus egyház történetéről.

4.8. A Hajdúdorogi Egyházmegye megbízásából a Véghseő Tamás és Terdik Szilveszter szakértőként részt vettek a magyar görögkatolikusok múltját és kulturális örökségét bemutató kiállítás koncepciójának megalkotásában és kivitelezésében.

http://www.gorogkatolikus.hu/?muv=hir&hir_id=1775

4.9. Véghseő Tamás és Terdik Szilveszter tanulmánykötetben publikálta az eredetileg az Athanasiana folyóiratba szánt tanulmányát, mivel a folyóirat átszervezés miatt 2011-ben nem jelent meg.

4.10. A tudományos eredmények további disszeminációja érdekében a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola pályázatot nyújtott be a TÁMOP 4.2.3.-12/1/KONV – Tudományos eredmények elismerése és disszeminációja című kiírásra, melynek segítségével három projektelemet kíván megvalósítani: 1. Egy 52 perces dokumentumfilmet a görögkatolikus egyház történetéről és kulturális örökségéről; 2. Véghseő Tamás és Terdik Szilveszter monográfiájának angol nyelvű kiadását; 3. Workshop szervezését fiatal kutatók és kutatójelöltek számára a Szent atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán a görögkatolikus jellegű kutatási témák népszerűsítése érdekében.

5. Kutatói utánpótlás támogatása

Már az első projektszakasz céljaként is megfogalmazódott az, hogy a kutatócsoport törekszik a görögkatolikus örökségkutatás területén szükségesnek mutatkozó kutatói utánpótlás biztosítására. A projektmegvalósítás hozzájárult ahhoz, hogy a két doktorandusz jelentős előrelépést ért el: Terdik Szilveszter doktori fokozatának megvédésére az ELTE Művészettörténeti Tanszékén még ebben a tanévben sor kerül, míg Nyirán János még ebben a naptári évben beadhatja a római Pápai Keleti Intézetben olasz nyelven írt doktori disszertációját. A projekt második szakaszában Ivancsó Lilla Anna művészettörténet szakos egyetemi hallgató (PPKE) azzal a szándékkal foglalkoztattuk a projektmegvalósításban, hogy az első szakaszban önkéntesként végzett munkáját folytatva megerősödjön elkötelezettsége a görögkatolikus egyházművészet kutatása mellett. Ez az elképzelésünk is megvalósult: a kollegina ezen a területen kíván a jövőben is kutatásokat végezni.

6

6. Egyéb szempontok

A „Görögkatolikus Örökség” Kutatócsoport a projektet 2009-ben befogadó Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola tudományos tevékenységének meghatározó szereplőjévé vált. A kutatócsoport eredményes – a tudományos eredmények ismeretterjesztő formában való disszeminálására is kiterjedő – tevékenységét az intézményt fenntartó Hajdúdorogi Egyházmegye azzal is elismerte, hogy 2012. január 4-ei hatállyal Véghseő Tamás vezető kutatót a rektori feladatok ellátásával is megbízta. A megbízatás indoklásában hangsúlyosan szerepel az addig elvégzett kutatómunka elismerése, valamint az intézmény tudományos tevékenységének jövőbeni további erősítése és szervezése.

Nyíregyháza, 2012. május 26.

dr. Véghseő Tamás
vezető kutató